

IJTIMOYIY DAVLAT SHAROITIDA OILA INSTITUTINING SOTSIOLOGIK TALQINI VA INSON HUQUQLARINI TA'MINLASH MASALALARI

Jumanazarova Asal

O'zbekiston davlat jahon tillari o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy davlat sharoitida oila institutining sotsiologik talqini hamda inson huquqlarini ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Oila jamiyatning muhim ijtimoiy instituti sifatida uning huquqiy asoslari, davlat tomonidan himoya qilinishi hamda oilaviy munosabatlarning tartibga solinishi masalalari ko'rib chiqiladi. Maqolada O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Oila kodeksi hamda bolalar va xotin-qizlar huquqlarini ta'minlashga oid milliy qonunchilik normalari tahlil qilingan. Shuningdek, oila institutini tushuntirishda strukturaviy-funksionalizm, ijtimoiy konstruktivizm hamda zamonaviy sotsiologik yondashuvlarning nazariy asoslari yoritilgan. Tadqiqot natijasida oila huquqlarini ta'minlash ijtimoiy davlat rivoji hamda inson huquqlarini himoya qilishning muhim omillaridan biri ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: oila instituti, ijtimoiy davlat, inson huquqlari, oilaviy munosabatlar, gender tengligi, bolalar huquqlari, sotsiologik nazariya, ijtimoiy barqarorlik.

Oila jamiyatning eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri hisoblanib, u nafaqat ijtimoiy munosabatlarning asosiy shakli, balki inson huquqlarini amalga oshirishning muhim makoni sifatida ham namoyon bo'ladi. Oila institutining barqarorligi jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy barqarorlik hamda demografik rivojlanish bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli oila munosabatlarini huquqiy tartibga solish hamda ularni sotsiologik jihatdan o'rganish zamonaviy ijtimoiy davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy huquqiy tizimlarda oila huquqlarini ta'minlash davlatning konstitutsiyaviy majburiyatlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida oila jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida tan olinib, davlat tomonidan himoya qilinishi belgilangan. Konstitutsiyaning 76-moddasida oila jamiyatning tabiiy va asosiy bo'g'ini ekanligi hamda uning davlat va jamiyat muhofazasida bo'lishi qayd etilgan. Shuningdek, mazkur moddaga ko'ra, nikoh erkinlik va tomonlarning teng huquqliligi asosida tuziladi. Bu norma oilaviy munosabatlarda erkak va ayol tengligi tamoyilini mustahkamlaydi hamda oila institutining ijtimoiy ahamiyatini belgilaydi.

Oilaviy munosabatlarni batafsil tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjat sifatida O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi muhim o'rin tutadi. Mazkur kodeks oilaviy munosabatlarning asosiy tamoyillari, nikoh tuzish tartibi, er-xotinning shaxsiy va mulkiy huquqlari hamda ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Jumladan, kodeksning 2-moddasida oilaviy qonunchilikning asosiy prinsiplari sifatida nikohning ixtiyoriyligi, er-xotin teng huquqliligi, oilada bolalar manfaatlarining ustuvorligi hamda oilaning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi belgilangan. Shuningdek, 19-moddada er-xotinning oilada teng huquq va majburiyatlarga egaligi qayd etilgan bo'lib, bu norma gender tengligini huquqiy jihatdan mustahkamlaydi.

Bolalar huquqlarini ta'minlash masalasi ham oilaviy huquqning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida Qonun alohida ahamiyatga ega. Mazkur qonunning 3-moddasida bolaning asosiy huquqlari, jumladan, yashash, rivojlanish, ta'lim olish hamda oilada tarbiya topish huquqlari mustahkamlangan. Shuningdek, ushbu qonunda bolalarning manfaatlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Oilaviy munosabatlarda gender tengligini ta'minlash masalasi ham muhim huquqiy asosga ega. Bu borada Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida Qonun muhim rol o'ynaydi. Mazkur qonunning 4-moddasida erkaklar va ayollarning teng huquq va imkoniyatlari kafolatlanishi, shuningdek, gender kamsitishining oldini olish davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida belgilangan.

Oila huquqlarining huquqiy asoslari xalqaro huquqiy hujjatlar bilan ham mustahkamlangan. Jumladan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 16-moddasida nikoh erkinligi, er-xotin tengligi hamda oilaning jamiyat va davlat tomonidan himoya qilinishi belgilangan. Bu hujjat oilani inson huquqlarining muhim tarkibiy qismi sifatida e'tirof etadi.

Shuningdek, bolalar huquqlarini xalqaro darajada himoya qilishda Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya muhim o'rin tutadi. Mazkur konvensiyaning 9-moddasida bolaning ota-onasi bilan birga yashash huquqi hamda oilaviy muhitda tarbiya topish zarurligi belgilangan. Bu norma bolalar manfaatlarini himoya qilishda oila institutining markaziy o'rni mavjudligini ko'rsatadi.

Ayollar huquqlarini himoya qilish sohasida Xotin-qizlarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya muhim xalqaro huquqiy hujjat hisoblanadi. Mazkur konvensiyaning 16-moddasida nikoh va oilaviy munosabatlarda erkaklar va ayollarning teng huquqliligi mustahkamlangan.

Oila institutining ijtimoiy ahamiyatini tushuntirishda sotsiologik nazariyalar ham muhim o'rin tutadi. Strukturaviy-funksionalizm nazariyasiga ko'ra, oila jamiyat barqarorligini ta'minlovchi asosiy institutlardan biridir. Masalan, Talcott Parsons oila jamiyatda ijtimoiylashuv va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim institut ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, oila jamiyatning madaniy qadriyatlarini yangi avlodga yetkazuvchi asosiy mexanizm hisoblanadi.

Shuningdek, sotsiologiyada ijtimoiy konstruktivizm yondashuvi ham oila institutini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu nazariyaga ko'ra, ijtimoiy institutlar, jumladan oila ham, jamiyat tomonidan yaratilgan ijtimoiy konstruksiyalardan iboratdir. Bu g'oya Peter L. Berger va Tomas Lukmann tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular ijtimoiy institutlar insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayonida shakllanishini ta'kidlaydilar.

Zamonaviy sotsiologiyada oila institutining transformatsiyasi masalalarini tahlil qilishda A.Giddensning qarashlari ham muhim ahamiyatga ega. Uning fikricha, globallashuv va modernizatsiya jarayonlari oilaviy munosabatlarning shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatib, nikoh va oilaning yangi modellari paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, oila huquqlarining huquqiy asoslari milliy qonunchilik hamda xalqaro huquqiy standartlarning o'zaro uyg'unligi orqali shakllangan. Shu bilan birga, oila institutini chuqurroq tushunish uchun sotsiologik nazariyalar muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Huquqiy normalar oilaviy munosabatlarni tartibga solsa, sotsiologik yondashuvlar oila institutining jamiyatdagi funksional ahamiyatini ochib beradi. Natijada oila huquqlarini ta'minlash ijtimoiy davlatni rivojlantirish hamda inson huquqlarini himoya qilishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. [Matn] Rasmiy nashr. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2023. – 80 b.
2. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. –Т.: Адолат, 2000, 44-бет.
3. Tagiyeva G.G., OILA VA GENDER SOTSILOGIYASI O'quv-qo'llanma. – T.: «SamDU nashriyoti», 2022 – 248 b.
4. Абдуллаева Я. Қорақалпоғ'истон хотин-қизлари. Кеча ва бугун (XIX-XX а). – Т.: Ижод дунёси, 2004. – Б.111.